

FEMEIA ÎN SOCIETATEA NĂSĂUDEANĂ: SURSE ISTORIOGRAFICE ȘI RESURSE DOCUMENTARE DE CERCETARE (1849-1919)

Adrian Onofreiu*

Abstract: *Our approach is focused on the period between the Revolution of 1848-1849 and the First World War, events that profoundly marked the status of women in Năsăud society.*

From the historiographical sources point of view are imposing works/studies regarding the human losses caused by them. Among them have been recorded notable accomplishments in connection with aspects of the economic and social life, as well as monographic achievements.

The original resource is represented by the documents created by some important institutions of the area: Năsăud District, General Court of Năsăud District, Năsăud First Instance, „George Coșbuc” College, or local personalities: Virgil Șotropa, Iuliu Moisil, Virginia Grivase, Ileana Anton.

All suggest that the women status in Năsăud society was far from that of other areas in Transylvania. Starting with the late interwar modernity, are identifiable directions and achievements entered in this general direction.

Keywords: Năsăud border, women status, historiographical sources, documentary resources.

Demersul nostru are ca spațiu temporal intervalul cuprins între finalul Revoluției de la 1848-1849 și sfârșitul Primului Război Mondial, evenimente care au marcat profund statutul femeii în societatea năsăudeană. Îndemn ne-au fost atât realizările istoriografice, cât și amploarea/bogăția materialului documentar produs și păstrat despre zona fostului Regiment II român de graniță năsăudean¹.

În abordarea subiectului am pornit de la ceea ce noi considerăm „matricea” atitudinală a societății năsădene, sintetizată în circulara vicarului Ioan Marian din 9 august 1835. Adresându-se „fraților preoți”, vicarul clama faptul că „toată sărăcia militarilor noștri vine mai cu seamă din neștiința și prostia femeilor”². Era această referință a unuia din cei mai luminați slujitori ai bisericii zonei, validată în realitate ?

Interogația devine firească și ne-a determinat să analizăm cum a fost receptat rolul și locul femeii în viața zilnică, cu multiple și parcă, nesfârșite îndatoriri. Lor, femeilor care asigurau dănuirea familiei, celor multe, de la baza acestui model de organizare socială, încercăm să le creionăm statutul social aici, într-o zonă puternic amprentată de moștenirea confiniului militar.

Caracterizarea vicarului Marian nu trebuie să surprindă, deoarece a fost făcută în perioada când încă cutumele modelului organizațional militar erau asumate și respectate. Ea

* Prof. dr., Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud; email: adrianonofreiu@yahoo.com.

¹ A se vedea sinteza la Adrian Onofreiu, Claudia Septimia Sabău, *Editarea documentelor privind istoria locală între deziderat și realitate. Studiu de caz: granița năsăudeană*, în vol. *Istoria și scrisul istoric azi. Opțiuni metodologice. Paradigme. Agendă. Lucrările Conferinței internaționale din 2-5 februarie 2020 dedicată Centenarului Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca*, editori Susana Andea, Iosif Marin Balog, Ela Cosma, Attila Varga, Academia Română, Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca, Edit. Școala Ardeleană, 2020, p. 339-352.

² Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bistrița-Năsăud, Fond *Vicariatul Rodnei*, d. 161/1835, f. 8; [infra: SJAN B-N].

„Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu». Series Historica”, tom LX, Supliment, 2021, p. 43-57.

definea „așezarea” femeii în canoanele vieții cazone, reglementată strict atât din punct de vedere al raportării la cei rămași la vatră, cât și al asumării obligațiilor ce le reveneau, ca urmare a implicării capilor de familie în „taberele cele lungi”/campanii militare care i-au purtat, spațial și temporal, departe de ceea ce era definit ca fiind „acasă”.

Poate de aceea, regulile stricte fixate de comanda militară precizau condițiile de întemeiere a familiilor ca și perpetuarea acestora, prin cunoscutul sistem al familiei extinse, care grupa mai multe generații sub același acoperiș. Chiar și în situații excepționale, când se stingea linia de moștenire masculină, a fost permis fenomenul „adoptării” pe moșia rămasă astfel prin căsătorie, a bărbaților, chiar cu sacrificiul preluării din partea lor, a numelui noii familii³. A rezultat un melanj între prescrierile dreptului canonic și dispozițiunile militare, sintetizate sub forma recunoașterii unei purtări morale bune, a capacității de susținere a familiei și identificării unui set de trăsături specifice fiecăruia din cuplu.

Nu surprinde deci, definirea unor reguli clare, care stabileau drepturile și obligațiile pentru fiecare din părțile unei familii. Pentru femei, acestea statuau o multitudine de aptitudini necesare în calitate de soții și mame. Lucrul esențial în întemeierea unei familii a fost reprezentat de „contractul de căsătorie”, care definea acordul ambelor părți pentru întemeierea familiei. Potrivit acestui act, femeia care intra în noua familie nu putea aduce ca zestre avere imobilă și nici pretinde ceva din sesiunea grănițerească⁴.

Examenul marital consta în dovedirea unui set de însușiri, copleșitoare, la prima vedere, pentru tână aspirantă. Chestionarul interoga cu referire la capacitatea generică de a îngriji bărbatul. Urmau apoi o serie de deprinderi, care defneau corvoada traiului în noul statut: dacă știa toarce și țese, prepara mâncarea prin fierbere; timpul de lucru dedicat anumitor culturi: cânepa de vară și toamnă, inul, modul lor de prelucrare sau produse, lâna, pentru asigurarea hainelor și pieselor de îmbrăcăminte; timpul și modul de cultivare a legumelor, creșterea animalelor de casă, pregătirea pâinii și a mâncării⁵. Aceste cerințe erau cuprinse și în obligația viitorilor miri de a le prezenta spre „împrotocolare”, Cancelariei opidului Năsăud⁶.

³ „Când s-ar întâmpla la una din acele, îngustarea moșiei militarești să rămâie vreo văduvă sau fată – precizau reglementările oficiale din 1808 – și să se mărite la alt militar, așa va urma, după aflarea cea bună a cinstiului General Comando, ca moșia ei, cu moșia bărbatului, laolaltă să se împreune, sau bărbatul ei ca măritat să se scrie pe moșia ei”; SJAN B-N, Fond *Coșbuc Anton*, d. 37, f. 1.

⁴ În schimb, putea trece „proba” căsătoriei dovedind proprietatea următoarelor bunuri mobile: un car de mălai, vacă cu lapte, bute cu curechi, un porc gras; apud. *Nestor Șimon. 1915-2005. Corespondență*, volum îngrijit de Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, Edit. Supergraph, 2005, doc. 118, p. 194.

⁵ SJAN B-N, Colecția *Marțian Iulian*, d. 32, f. 53-54. Sintetizate, și în circulara vicarului Marian; *supra*, nota 3. Pentru modul de validare a căsătoriei în fața autorităților civile, ca și conținutul zestrei fiecărei părți, vezi Claudia Septimia Peteanu, „*Protocolul căsătoriilor*” din comunitatea Năsăud în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, „Arhiva Someșană”, Năsăud, seria III, IV, 2005, p. 211-245. Ștefan Buzilă, *Nunta la țaranul român din jurul Năsăudului*, „Studii și cercetări etniculturale”, Bistrița, 15, 2010, p. 125-156 [infra: „SCEB”]. Într-un registru oarecum diferit, cu analize comparative forțate ale realităților din zone geografice îndepărtate, la Dana-Maria Rus, *Căsătorie și recăsătorie în satele Regimentului II românesc de graniță în perioada epocii moderne (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, Edit. Accent, 2011.

⁶ „Fiecare mire cu mireasa și părinții ambilor au a se prezenta la Cancelaria opidană unde în Protocolul numit spre asta, se va însemna atât zestrea mirelui, cât și a miresei”, apud *Poruncile Primăriei Năsăud 1863-*

Toate cele de mai sus au fost asumate de societatea năsăudeană și perpetuate după desființarea sistemului militar. Nu întâmplător, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, Nestor Șimon invoca necesitatea ruperii de trecut și a modernizării. „Veacul de acum, în multe forme se deosebește de veacurile trecute”, clama intelectualul năsăudean. Iar ca mijloace de realizare a acestui deziderat erau invocate „o laborisitate necurmată”, năzuința de a se apropia „cât mai curând de gradul înaintării popoarelor celor adevărat culte, cel puțin în ramurile cele mai necesare ale științelor, artelor, ale economiei, industriei, comerțului”⁷.

În acest cadru general al evoluției zonei, femeia și-a asumat, de multe ori, determinată de împrejurări nefavorabile, rolul de parte a întregului definit de familie. Ele au fost și mame, dar în același timp, reazem, îndeplinind rolul capilor de familie, de prea multe ori înrolați și participanți în bătălii.

Prima încercare a fost determinată de evenimentele „viforoase” ale anilor 1848-1849. Rămânând fideli jurământului prestat/depus Casei de Habsburg, grănicerii năsăudeni au participat la vârtejul cauzat de evoluția evenimentelor militare. Atitudinea lor dărză, dar principială le-a fost recunoscută de împărat. Însă, au rămas în seama femeilor și a bătrânilor, grija gospodăriilor și a copiilor. Și tocmai datorită „statorniciei neclătite în credința jurată în anul 1848”⁸, cei de acasă au avut de suferit pustiiri și devastațiuni⁹.

Toate aceste suferințe au fost centralizate la sfârșitul evenimentelor, pentru ipotetica lor „dezdăunare”¹⁰. Deși inițiativa nu s-a realizat, documentele solicitate în acest scop ne introduc în atmosfera de atunci. Ele descriu suferința, în varii aspecte. Pe de o parte, consemnează în cifre seci, numărul bărbaților căzuți, fie ca și combatanți militari, fie, a celor mai în vârstă, rămași acasă. La acestea se adaugă pagubele materiale și distrugerile suferite, mai ales de localitățile rurale. Însă, cu mult mai dureroase sunt cele referitoare la suferința celor rămași fără apărare: mamele și copiii.

Acest aspect a fost consemnat, cu sufletul cernit, de preotul din Monor. „Nimic n-au avut ungerii în Monor sfânt și curat – arată preotul – mai ales din 28 februarie a.c., jucând o rolă înfiorătoare de a se și spune, precum și la mai multe fecioare le-au răpit verguria și la muierile cele măritate, curățenia prin silă și tiranii, drept care pricină, o muierie au și murit”¹¹,

1867, ediția a II-a, revăzută și întregită, notă asupra ediției, studiu introductiv și transcrierea textului Poruncilor, Simion Lupșan, Adrian Onofreiu, Năsăud, Edit. Fundației George Coșbuc, 2006, p. 87, 101.

⁷ *Câteva cugetări despre starea noastră economică și culturală*, în vol. *Nestor Șimon: Restituiri*, ediție îngrijită de Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2012, p. 171.

⁸ *Valachii civilizați*, în Idem, p. 209.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Vezi ordinațiunea Guvernatorului civil și militar Wohlgeomuth, trimisă parohiilor la data de 13 octombrie 1848, prin care se cereau date, „de o parte, pentru veduvele și orfanii Românilor, care într-un chip așa cinstit au căzut, iar, de altă parte, pentru acei oameni chilăviți și neputincioși rămași, să se potă milosti acea îngrijire din vistieria statului”;* apud. Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Revoluția de la 1848-1849 în zona regimentului grăniceresc năsăudean. Contribuții istorice și demografice*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2003, doc. 4, p. 166-167.

¹¹ *Vezi și cazul Mariei Ilie Pop din Șieuț, rămasă văduvă în urma decesului natural al soțului, cu 4 prunci: „prin venirea rebelilor unșurilor pe reposeie au căpătat-o și, fiind din afară de frumoasă și tânără, au prins-o și cu mare silă au tras-o jos, și așa de amar au trudit-o, cât dintru aceea i-a stat moartea, și o rămas 4 prunci săraci, fără ajutor”;* Idem, doc. 29, p. 188.

și numai acele muieri tinere și fete au scăpat curate de unguni, care prinzând de veste când venea ungunii, sau cu trecerea, sau în alt tip, prin Monor, fugea prin păduri și sate vecine”¹².

Consemnările fruste ale documentelor relatează, fiecare în parte, alte tragedii: Josenii Bârgăului, văduva lui Toader Purcelean, Paraschiva, „e de tot lipsită, încât fără ajutorul altora nu poate viețui, fiind pe lângă aceea rămasă cu un prunc, Leon, de 2 ani”¹³; Zagra: Văduva Nastasie Ioan Răcilă, „cu 3 prunci mici, nehamnici de a se putea ajuta, de toate lipsiți și scăpătați, nehamnici de a-și putea ține viața (născuți în 1841, 1844, 1848); văduva Nastasie Iosif Roșca, rămasă cu 2 prunci mici, nehamnici a se ajuta, de toate lipsiți și scăpătați, nehamnici de a-și putea ține viața, fără avere și hrană (născuți în 1846, 1848)”¹⁴; Șieț: văduva Maria George Bogâldea, „au rămas 5 prunci fără niciun ajutor de nicăierea, are lipsă de ajutor”¹⁵; Vesica Pavel Cotoc, „rămasă văduvă cu 5 prunci și are lipsă de ajutor”¹⁶; Romuli: Ioana Gavrilă Timoce, „5 prunci; Maria Mitrofan Cârstea 8 prunci”¹⁶; Rebrîșoara: Nastasia Pavel Cotu, „prunci: Petre, Grigore, Maria, Elena, Dochia: sunt săraci, fără de nicio avere, de a putea trăi și a ține pruncilor pupili rămași; sunt vrednici de ajutor din vistieria țării”¹⁷; Rușii Munți: 8 orfani, „tatăl lor a fost omorât în hotarul Ditrăului; mama a murit din același necaz”¹⁸; Maria Ioan Boar: 5 prunci”¹⁹.

Alte consemnări sunt și mai dureroase. Tot aici, familia lui Ioan Petrinjel a fost devastată; tatăl, împușcat iar soția lui, de supărare, a murit, au rămas 7 orfani; Maria Iacob Negruț, văduvă cu 4 orfani, bărbatul a fost împușcat; Savina Ioan Ilovan, cu 3 orfani, bărbatul a fost împușcat; Vasilica Nicolau Moldovan, cu 3 orfani, bărbatul a fost împușcat. Au murit în urma maltratărilor Paraschiva, muiera lui Ioan Petrinjel și Cruciața, muiera lui Ioan Deac. Maria Boar a fost împușcată în casa sa.

În Tiha Bârgăului, Vartolomei Raț a rămas cu 2 orfani, muiera lui, Anisia, a fost împușcată; în Năsăud, Fina Dumitru Ionașc, cu 2 orfani, bărbatul a murit împușcat în chilia proprie; Nastasia Dumitru Echim, cu 6 orfani, bărbatul a fost împușcat înaintea casei sale²⁰. Șirul consemnării fărâdelegilor nu se mai oprea²¹ ... De aceea, cei doi ani în care s-au întâmplat au fost percepuți de urmași ca „doi ani cruzi și fioroși, înveșmântați în sânge și flăcări”²².

¹² Idem, doc. 47, p. 203.

¹³ Idem, doc. 14, p. 175.

¹⁴ Idem, doc. 27, p. 185.

¹⁵ Idem, doc. 29, p. 187.

¹⁶ Idem, doc. 32, p. 190.

¹⁷ Idem, doc. 35, p. 193.

¹⁸ Idem, doc. 38, p. 195.

¹⁹ Idem, doc. 68, p. 223.

²⁰ *Valachii civilizați...*, p. 206-207.

²¹ Concluzionând, Nestor Șimon pune verdictul dureros pentru evenimentele din Transilvania: „Românii erau omorâți pur și simplu ca Români, din ură națională învechită, neîmpăcată și, în veci nestinsă (s.n.)”; Idem, p. 211.

²² Nestor Șimon, *Starea regimentului și evenimentele din anii 1848-1849*, editori: Ioan Mureșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, în *Arhivele – Mărturii ale trecutului*, coord. Ioan Mureșan, Bistrița, Edit. Mesagerul, 2007, p. 289.

Iar urmările au fost dureroase. Pe întreg teritoriul fostului regiment de graniță năsăudean se prezenta o imagine dezolantă. Călătorul nu putea să vadă altceva decât câmpuri părăsite, comune „de-arse și devastate. Venind de la Mocod în districtul regimentului, pretutindeni se prezenta înaintea ochilor ruine, mormânturi proaspete și „muieri și copii plângând pe părinți, soții și consângenii lor”²³.

Cu acest bilanț sumbru populația fostă militarizată a trebuit să înfrunte o nouă provocare, aceea de a-și identifica traiectul evoluției viitoare, urmare a desființării regimentului, în anul 1851. Necunoscutele erau multe și cu greu de găsit rezolvarea lor. Nu întâmplător, Macedon Pop încerca să pătrundă și să definească meandrele sinuoase a ceea ce urma. „Noi, cei ce ne-am înmulțit pe o moșioară de nu ne putem aproviziona de traiul vieții de azi pe mâine – scria vicarul – dacă nu vom avea școli mai înalte și industriale, ca să ne organizăm un alt mod de trai, o meserie, un serviciu la jurisdicțiunea civilă, pentru care acum suntem complet nepregătiți, vom fi peste puțin timp, cei mai săraci”²⁴.

Iar aici, în zona fostă militarizată, evoluția s-a înscris pe un traiect deosebit. Pe de o parte, proprietatea individuală a intrat în circuitul de valori al economiei de schimb, prin valorizare, în urma „măsurătorilor” cadastrale din anul 1852 și apoi, a desființării relațiilor feudale, între anii 1853-1856²⁵. Pe de altă parte, în urma unui sinuos și întortocheat proces, a fost recunoscută și restituită proprietatea cumulativă, sursă și resursă pentru dezvoltarea comunităților locale și a întregului, reprezentat și de cele două fonduri, pentru susținerea instituțiilor de învățământ și a tinerilor, în formarea lor educațională²⁶.

În acest context, statutul femeii în societatea năsăudeană și-a conturat trăsături specifice. În primul rând, a fost un efort continuu de vindecare a traumelor anilor trecuți, ceea ce s-a realizat prin preluarea rolului de lider în familie. Femeia a luat asupra-și sarcina grea a creșterii orfanilor, ca și cele multiple, determinate de acest fapt: grija gospodăriei, cu multiple eforturi, care implicau organizarea activităților casnice, creșterea animalelor și lucrul pământului din intravilanul apropiat. Apoi, tot ele au fost sacrificate în lupta continuă pentru recăștigarea statutului – mai ales economic – din perioada graniței. Ele au fost cele care au asigurat resurse logistice pentru indivizii implicați în lupta pentru recăștigarea averilor și conturarea unui drum de urmat pentru întreaga populație.

În acest efort recuperator, statutul lor s-a definit mai ales prin asumarea rolului de factor integrator. Însă, această constantă atitudinală a avut ca efect conturarea unui statut nu departe de cel din spațiul general transilvan.

²³ La fel arăta Năsăudul, cu „biserica de-arsă și, în locul caselor, sunt numai niște colibițe făcute în pripă de bieții oameni, pe grădini, îndărăptul caselor arse” sau Rebrîșoara, unde „vreo 80 de case, dimpreună cu toate edificiile economice, apoi veșmintele și toate bucatele și cu alte lucruri economice, erau prefăcute în cenușă”; *Ibidem*.

²⁴ Apud Adrian Onofreiu, *Districtul Năsăud 1861-1876*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2010, p. 40.

²⁵ Pentru consemnarea proprietății individuale în fosta graniță năsăudeană, vezi Adrian Onofreiu, *Contribuții referitoare la consemnarea proprietății individuale în „granița năsăudeană” în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Fascinația trecutului. Omagiu istoricului Simion Retegan la împlinirea vârstei de 75 de ani*, coord. Daniela Deteșan, Mirela-Popa Andrei, Mádly Loránd, Cluj-Napoca, Edit. Mega&Argonaut, 2014, p. 511-527.

²⁶ *Contribuții documentare referitoare la situația economică a satelor năsăudene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, volum îngrijit de Simion Lușșan, Adrian Onofreiu, Bistrița, Edit. Mesagerul, 2007.

De aceea, nu surprind mărturiile documentare care reflectă aceste trăsături. Astfel, femeia era implicată în funcționalitățile gospodărești. „Aievea, parcă o vedem” – expresiv portretizată de bardul George Coșbuc – îngrijindu-se de aspectul interior al locuinței, atât în camera de „parade” – foarte curată, unde se păstrau efectele esențiale ale gospodăriei – tinda/antreul casei și casa de șezut, camera de locuit, lângă tindă. Ne-o închipuim cu ochii minții robotind în interior, pășind prin tindă, unde era vetrița, pe care se făcea focul, deasupra căreia se lega căldarea, în care se fierbea mâncarea pentru animale și rufele, pentru dezinfectare. În camera de locuit trebuia la cuptorul cu vatră, folosit pentru coptături și pe care se odihneau copiii. Aranja patul pentru odihnă, lângă peretele fără geamuri și dulapul pentru haine ca și leagănul pentru copiii mici. Se îngrijea de laițele cu spate și dulăpioare, cu funcționalități diverse: păstrarea actelor sau a farfuriilor. Pe pereți așeza cingeaună, blidarii și podișoare, pe care erau atârinate blide, canceaună și oale mici. Era implicată direct în realizarea și conținutul lăzii de zestre și a ruzilor cu haine.

Intra în cămara pentru alimente, unde se preocupa de păstrarea produselor alimentare: lactate, cereale, făină, cârnuri afumate, așezate cu grijă și pricepere în budăile²⁷ cu curechi, berbințele cu lapte și brânză, budacele cu făină, găfurile²⁸ pentru frământat pâinea. Se îngrijea de păstrarea cartofilor și legumelor pentru iarnă, în groapa din mijlocul tindei.

Ieșea în curte, unde se îngrijea de animale: vaci, păsări, porci, curci, rațe, adăpostite în grajduri, șopruri și staule, ca și de cultivarea legumelor, în grădina din spatele curții sau a pomilor fructiferi, din spațiul special rezervat²⁹.

De altfel, destule dintre cele rămase văduve asigurau continuitatea vieții în familie, îngrijindu-se de buna rânduială a gospodăriilor pe care le conduceau. Făceau aceasta fie prin suplinirea absenței capilor de familie bărbați din gospodărie, fie prin completarea surselor de subzistență – prin închirierea unor apartenențe ale gospodăriei – fie prin luarea în cost/gază a unor persoane lipsite de locuință³⁰.

Femeia era cea care se îngrijea de buna creștere a copiilor. „Fiecare mamă a pruncilor umblători la școală capătă poruncă – citim în textul poruncilor Primăriei Năsăud – ca pe prunci să-i spele și să-i curățască în toate duminicile și sărbătorile legale; să meargă la Biserică; de or rămâne vreun prunc de la Biserică, atunci s-a pedepsi mama pruncului, de toată ziua, cu una zi de lucru”³¹.

La fel, trebuiau să vegheze asupra comportamentului fetelor în șezători, asigurându-se de respectarea obligației acestora de a toarce, de a frecventa Biserica și, de a fi „însemnate” la cancelaria comunală, „dimpreună cu gazda casei, și spre a li se împărtași datorințele lor”³².

Comportamentul marital al tinerilor a fost influențat de considerente de ordin religios, social și demografic. Ajunși la vârsta adolescenței, tinerii se întâlneau cu diferite ocazii:

²⁷ Budacă = vas mare din doage de lemn.

²⁸ Gâf = covată mică și rotundă pentru frământarea aluatului.

²⁹ Adrian Onofreiu, *Districul Năsăud ...*, p. 25-27; vezi și glosarul explicativ, Idem, p. 305-318.

³⁰ O imagine elocventă a acestui aspect la Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, Viorel Rus, *Familiiile din Năsăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2010; Ioan Bolovan, Mircea Chira, Adrian Onofreiu, *Familiiile din Telciu în anul 1869. Perspective demografice și socio-economice*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2015.

³¹ *Poruncile Primăriei Năsăud 1863-1867...*, p. 117.

³² Idem, f. 200.

slujbele religioase de la biserică, jocul, muncile câmpului, șezătorile, clăcile, târgurile, mersul pe uliță.

Urmau „deslușiri” specifice, referitoare la alegerea partenerului ideal, încredințarea sau „fidanțarea”, contractul de căsătorie și bună învoire, stabilirea zestrei, „vestirile” sau „strigările”, țidula de cununic³³.

În cazul „potrivirii” celor doi parteneri, continua parcursul firesc și îndătinat al căsătoriei. Aici, rolul principal, cel puțin în comportamentul societății rurale, îl avea femeia. În jurul ei se adunau cele care o împodobeau, apoi, era „curtată” de socrii și mire la ea acasă, de unde pleca pentru a-și întemeia familia. După respectarea tuturor cutumelor, atât oficiale cât și bisericesti – între care „vestirile” aveau rolul important al verificării incompatibilităților, de rudenie sau de altă natură –, urma petrecerea de nuntă și apoi, așezarea în noua „matrice” familială, în care se apucau de muncă, „dacă vreau să fie gospodari buni”³⁴.

După accederea în noul statut social, femeia se îngrijea de gospodărie. Printre alte obligații, îi revenea și aceea de a asigura îmbrăcămintea pentru toți membrii familiei. Ei i se datorau piesele de vestimentație, realizate în principal din materiale textile, în principal din cânepă sau bumbac. Ceptul/cămașa femeiască, poalele, pânzăturile/catrințele, pieptarul cojocul, sumanul (recăl sau gub), obielele, opincile, podoabele, toate lucrate manual sau la războiul de țesut, formau vestimentația femeilor. Acest efort se adăuga celorlalte obligații din cadrul familiei³⁵.

Analizând toate aspectele prezentate, devine firească interogația referitoare la statutul social al femeii năsăudene. A fost ea doar o „piesă” în cadrul societății sau a avut speranțe pentru mai bine? Dacă din sursele edite rezultă că majoritatea femeilor și-au conștientizat și asumat rolul și locul în cadrul familiei și acela mai larg, al vieții social-economice, împăcându-se cu obligațiile ce le reveneau, ne putem întreba de ce societatea năsăudeană a acceptat toate acestea, fără a-și pune prea multe probleme de ordin relațional, social sau moral³⁶.

O posibilă explicație ne oferă sursele documentare. Deși pare neverosimil, aici, într-o zonă în care accentul pe educație s-a materializat inclusiv instituțional – prin înființarea gimnaziului în anul 1863 – societatea nu a acordat prea mare importanță acestui proces, în

³³ Analiza extinsă la Claudia Septimia Sabău, „Și ne-au făcut din grânțieri, țărani ...”. *Mentalități colective în satele năsăudene fost grânicerești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2015, p. 155-224.

³⁴ *Istoria parohiei Ilva-Mare*, Bistrița, Edit. Parohiei, Tiparul Tipografiei G. Matheiu, 1906, p. 39; Claudia Septima Peteanu, *Constituirea familiei în satul năsăudean în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, „SCEB”, 13, 2008, p. 193-200; pe larg, la Ștefan Buzilă, *Nunta la țaranul român din jurul Năsăudului*, în Idem, 15, 2010, p. 125-156. Pentru cadrul general transilvănean, Daniela Deteșan, *Matrimonial Behaviours of the Transylvanian Romanian Rural Elite (Second Half of the 19th Century)*, „Transylvanian Review”, vol. XXI, supplement no. 4, 2012, *History, Philosophy and Politics (10th-21st Centuries)*, p. 327-338.

³⁵ Ștefan Buzilă, *Monografia comunei Sâniosif sau Poiana*, Sâniosif, 1910, p. 332-333; Florica Pop, *Portul popular din Năsăud*, „SCEB”, X, 2005, p. 101-120.

³⁶ O posibilă explicație o intuim în textul poruncii Primăriei Năsăud din 14 februarie 1863, potrivit căreia în adunarea convocată pentru „la 2 ore după masă, spre consfătuirea mai multor obiecte spre binele comunității, la care adunare, din toată familia, are a fi de față, o persoană bărbătească (s.n.)”; Apud. *Poruncile Primăriei Năsăud ...*, p. 101.

cazul femeilor. De aceea, aproape firesc, se impune constatarea că instrucția în cazul lor se limita la parcursul ciclului școlar primar și apoi, cea oferită/impusă de familie, societate și biserică.

Nu întâmplător, analiza dosarelor de burse acordate de Administrația fondurilor grănicerești născădene, atâtea câte s-au păstrat, oferă o imagine a acestei atitudini. Din eșantionul pentru perioada 1862-1895, rezultă că au primit burse un număr de 17 fete, toate, pentru meseria de croitorie. Situația s-a schimbat într-o oarecare măsură în perioada 1895-1900, când, pe lângă cele 5 beneficiare ale acelorași burse, au fost acordate și câteva pentru cursurile preparandiale. Și acestea însă, în general, unor tinere provenite din familii de intelectuali, preoți sau țărani cu stare materială peste media zonei, cele mai multe din Năsăud³⁷.

O altă modalitate pentru accesarea la un statut social deosebit față de majoritate a fost aceea a căsătoriei cu personaje importante din societatea născădeană. Devenite astfel soții ale foștilor militari, funcționari administrativi, preoți, cadre didactice sau meseriași, femeile și-au depășit condiția socială, deși în multe cazuri, roboteau la fel ca și soțiile/mamele celor mulți.

În cadrul general al societății născădene, ele au fost implicate în majoritatea trăirilor acesteia. De la abuzuri familiale la relații extra-conjugale³⁸, contravenții și certuri pentru pământ, consumul de alcool³⁹, constante certuri între megieși, dezbateri succesoriale⁴⁰, vrăjitorie⁴¹ toate le-au avut ca actante⁴².

Atunci când veacul al XIX-lea s-a sfârșit și a debutat al XX-lea, femeile societății născădene au cunoscut/trăit provocări asemănătoare celor din anii 1848-1849. A fost determinant în acest context, declanșarea Marelui Război.

Ca urmare a izbucnirii conflagrației mondiale, românii transilvăneni au fost implicați încă din debutul furtunos și imprevizibil al anului 1914, în desfășurarea acestuia. De aceea, și suferințele lor – spre deosebire de ale celor din Regatul României – au fost multiplicare de

³⁷ SJAN B-N, Fond *Administrația fondurilor grănicerești născădene*, inv. 713: Pavelea Rafila, Năsăud (d. 1506/1892-1897); Petri Cornelia, Năsăud (1892); Virgina Grivase, Năsăud (1895-1899); Ilișiu Claudia, Năsăud (1896-1902); Tofan Elena, Năsăud (1896); Beșa Leontina, Prundu Bârgăului (1897-1898); Elia Elisabeta, Năsăud (1897); Man Anastasia, Zagra (1900). O altă „calificare” era asigurată la Cluj, pentru cursul de „moșie/moașe”, pentru care trebuiau să aibă între 25-45 de ani și să fie „muliere morale”; apud. *Poruncile Primăriei Năsăud ...*, p. 158.

³⁸ Luminița Dumănescu, *Procese pentru paternitate din Districtul Năsăudului*, „Arhiva Someșană”, V, 2006, pp. 121-136; Claudia Septima Sabău, „Și ne-au făcut din grănițeri, țărani ...” – inclusiv căsătoria „în afara legii” sau concubinajul – Idem, p. 236-275. Cadrul general transilvănean la Daniela Deteșan, „*Né de lit illégitime*” en Transylvanie dans la deuxième moitié du XIXe siècle, „Annales de Démographie Historique” 2014, no. 1, p. 1-25.

³⁹ De la fetele lui Tânase Morar, Ioan Barcon și Iftode Văsucchi, „s-au luat bucatele și vasele ce au voit să ducă, bucate pe vinars, în Entradam; *Poruncile Primăriei Năsăud ...*, p. 99; „Muierea lui Petre Becheș, fiind beată, a ocarât pe juratul Iosif Nistor”; Idem, p. 115; „Femeia Mihăilă Nistor a furat un mât de la pubel și a dat-o în prepanație (crâșmă, n.n.), pe o fele (1/2 l) vinars; Idem, p. 195.

⁴⁰ *Testamente din Districtul Năsăud (1861-1871)*, editori: Daniela Deteșan, Adrian Onofreiu, Mircea Prahase, Claudia Septimia Sabău, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2011.

⁴¹ „Sunt oprite lecuirea de oameni prin fumuri”; apud. *Poruncile Primăriei Năsăud ...*, p. 177; „Mamele să aibă grijă, că le fetele din casă și de duc la vrăjitoare, pe Valea Caselor”; Idem, p. 187.

⁴² Pentru „trăirile” zilnice ale locuitorilor, vezi *Viața cotidiană în Districtul Năsăud (1861-1876). Contribuții documentare*, ediție îngrijită și note, Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2017.

primii ani ai conflictului, cu atât mai mult, cu cât au fost primii sacrificați, în zonele „calde”, de început, ale conflictului: Bosnia-Herțegovina, Serbia, Bucovina, Galiția⁴³.

Au urmat anii conflictului generalizat, în care au luptat în continuare, fie pe frontul răsăritean, fie, risipiți în spațiul european, pentru a nu se confrunta cu „frații” lor din Regat.

Au rămas acasă, ca de atâtea ori în decursul generațiilor, bătrânii, femeile și copiii. Aceste categorii au dus greul frontului din „spatele tranșeelor”. Și, în special, femeile, care trebuiau să fie și cap al familiei, și reazăm pentru cei bătrâni, dar mai ales, speranța pentru cei tineri, vlăstarele celor asentați⁴⁴ pentru o cauză care nu era a lor.

Nu întâmplător, preotul din Mureșenii Bărgăului consemna durerea fără de margini a despărțirii de cei dragi, a celor chemați la oaste. „Tot insul înrolat la armată este obligat a se prezenta la regimentul de care aparține”. Iar priveliștea despărțirii înregistra „strigăte de durere, lacrimi, vaiete, țipete sfâșietoare de inimi din partea copiilor care se despărteau de părinții lor, de frații lor, de soții îndurerate, mame și soții care rămâneau cu copii mici, era o jale – concluziona preotul – de nu se putea descrie”⁴⁵.

Soarta femeilor rămase acasă a fost, de multe ori, neînchipuit de grea. Au fost scoase la desfundarea șanțurilor de zăpadă⁴⁶, au trebuit să asigure muncile agricole, în absența bărbaților aflați în război. Preotul din Romuli motiva neînceperea prelegerilor la școala din localitate prin faptul că majoritatea capilor de familie erau înrolați și, de aceea, „întreg lucrul câmpului, precum facerea fânului, otăvilor, seceratul, îmblătitul, a rămas pe femei, ca ele să-l îndeplinească” și, deoarece hotarul localității era foarte extins, ele nu puteau veni seara „să-și grijească de copii și să-i trimită la școală, fără, cu întreaga familie locuiesc în câmp pe întreaga săptămână”⁴⁷.

Tot în grija lor a rămas și lupta pentru cei de acasă, cu „sarcina poverilor înzecite ce-i apasă”. Asupra lor a căzut „toată munca și conducerea casei” și, sub această greutate, nu s-au prăbușit, dimpotrivă, au căpătat „putere și tărie să poată răzbi prin viitor și înfrunta viforul

⁴³ Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război 1914-1916*, Cluj-Napoca, Edit. Școala Ardeleană, 2016. Vezi și „avatarurile” frontului trăite de un ofițer năsăudean, în vol. *Victor Rusu (1872-1918). Destinul unui ofițer uitat*, editor, Adrian Onofreiu, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2017.

⁴⁴ Recrutați.

⁴⁵ Adrian Onofreiu, *1918 – o lume în schimbare*, în „Bistrița 90 de ani de la Marea Unire”, Edit. Barna's, Bistrița, 2008, doc. 1, p. 44. Urmarea a fost faptul că „în sat au rămas deci numai muierile cu copiii, bătrânii neputincioși, bolnavii, preotul, primarul, cantorul și învățătorul”; Idem, p. 46. Durerea despărțirii a fost resimțită pe tot parcursul războiului. În anul 1916, când s-a „scos toată partea bărbătească de la 17 la 55 de ani, soțiile, mamele și copiii își frâng mâinile și își sfărtecă hainele de durerea despărțirii. Lătră și urlă câinii – scrie preotul Grapini – în sat de zgomotele tristei plângeri. Eu stam între toți, plângând și mângâindu-i”; apud. Florea Grapini, *Cartea vieții părintelui Grapini*, Suceava, Edit. Mușatinii, 2003, p. 361.

⁴⁶ Florea Grapini, *op. cit.*, p. 349 sau, au fost „conscriși copiii de la 10 la 15 ani, apoi, bărbații și femeile de la 15-55 de ani, spre a fi folosiți la lucrul militar”; Idem, p. 375.

⁴⁷ *Războiul din spatele tranșeelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița-Năsăud*, ediție îngrijită și note, Adrian Onofreiu, Cornelia Vlașin, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2017, doc. 7, p. 54. Ele erau implicate și în munci grele, specifice doar bărbaților: „iar am citit de muieri cum cosesc”; Idem, doc. 99, p. 130, sau că „la lucrul câmpului, nu se găsesc numai moșnegi bătrâni și femeile cu copii și copile sub 17 ani”; Idem, doc. 258, p. 284. Chiar dacă, în concepția bărbaților, „când o gospodărie e încredințată unei femei, e vai de mama ei, că e, mai mare paguba, decât folosul”; Idem, doc. 219, p. 239.

acestor vremi apăsătoare”. Deși, femeia se raporta și atunci la propria condiție socială, ca să poată răzbi treburile casei și cele din afară, „se cere putere, și puterea i-a stors-o și grija celor duși în bătaie, pe lângă alte supărări și necazuri, de nouăzecișinouă de feluri”. Cu toate acestea, s-au deprins cu greutatea războiului și și-au văzut de gospodărie, la fel ca și bărbații⁴⁸.

Sunt doar câteva din provocările la care au fost supuse și femeile din zona fostei granițe militare năsăudene, la fel ca toate celelalte, din Transilvania. Iar la sfârșitul războiului, suferința lor a fost consemnată fie datorită inițiativei societății civile, fie, a autorităților statului.

Din prima categorie menționăm înregistrările realizate ca răspunsuri la chestionarul elaborat de ASTRA. Mobilizată de implicarea lui Teodor V. Păcățian, asociația a întocmit un chestionar cu rubrici referitoare la numărul localităților recenzate, numărul total al populației de origine română, din care, cel al deportaților, al contribuțiilor pentru armată, al pagubelor, al celor mobilizați, din care, morți pe câmpul de luptă, în temnițe, spitale, sau din cauza rănilor, al celor care s-au întors sau al celor dispăruți.

Consecințele războiului erau cuantificate în formula statutului social, referitor la numărul văduvelor și orfanilor. Pentru comitatul/județul Bistrița-Năsăud, datele consemnau faptul că au rămas 1.146 văduve (2,7% din totalul celor din Transilvania) și 2.614 orfani (53,79%)⁴⁹.

Autoritățile statului au întocmit o sinteză amănunțită a văduvelor și orfanilor, în care au fost consemnate: gradul și numele soțului (tatălui), numele de botez al văduvei, fostul corp de trupă al soțului (tatălui), când și unde a murit sau a dispărut soțul (tatăl), cuantumul pensiunii, numele, anul, luna și ziua nașteri orfanului, respectiv orfanei; la orfanii fără părinți se adăuga în plus, numele tutorului numit în mod legal.

Reglementările în această privință au fost unificate o dată cu extinderea legislației guvernului de la București în Transilvania. În primul rând, prin Legea din 2 septembrie 1920 a fost înființat Oficiul național al Invalizilor, Orfanilor și Văduvelor de Război, pe lângă Ministerul de Război. (I.O.V.). Atribuțiile principale ale noului organism se refereau la „înlesnirea stabilirii drepturilor recunoscute de lege a invalizilor, văduvelor și orfanilor de război” și „a elibera titlurile sau certificatele individuale”, constatând aceste drepturi și a supraveghea și controla realizarea lor. Ca organizare, se înființa Oficiul central, cu sediul în București și oficii județene, organe ale oficiului central. În categoria de invalizi, orfani și văduve de război erau considerate *toate persoanele care au devenit invalizi, orfani sau văduve, din orice cauză datorită evenimentelor de război, sau în legătură cu războiul* (s.n.)⁵⁰.

⁴⁸ „Le vedeai la coarnele plugului – consemna frust preotul din Șieu – ca și la sapă și seceră; în pădure, după lemne, ba, și la coasă. Își îngrijesc vițișoarele cu multă trudă și necaz, dar n-au încotro”; Idem, doc. 259, p. 294.

⁴⁹ Dintre localitățile fostului regiment grăniceresc năsăudean, au înregistrat ponderi mari, Sângeorz-Băi, cu 65 de văduve și 135 orfani; Rebrîșoara, cu 52 văduve și 149 de orfani; Rodna, cu 43 de văduve și 90 de orfani; Feldru, cu 39 văduve și 92 orfani; vezi pe larg la Vasile Mărculeț, Alexandru Bucur, *Participarea românilor din fostul județ Bistrița-Năsăud la Primul Război Mondial*, „Revista Bistriței”, Bistrița, XXXII, 2018, p. 166-188.

⁵⁰ C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. IX, 1919-1922, p. 407-419. Unele beneficii ale acestor categorii stabilite prin lege s-au referit la acordarea gratis a locurilor pentru case, facilități la

Pe lângă reglementările legislative, *dosarele* celor înscriși la pensii I.O.V.R. conțin o diversitate de documente. Sistematizate, principalele genuri de documente cuprind: acte de stare civilă (certIFICATE de naștere, căsătorie, deces-pentru cel mort pe front, pentru membrii familiei, inclusiv urmași-copii; declarații ale martorilor, cereri și adeverințe eliberate de primăriile localităților de unde proveneau cei morți; decizii, hotărâri ale autorităților competente pentru înscrierea la pensie a urmașilor; acte financiar-contabile, prin care se comunica și verifica plata sumelor cuvenite pentru aceștia.

Dosarele celor îndreptățiți la pensie I.O.V.R pot fi sistematizate pe trei paliere principale: primul, cel în care drepturile se acordau soției supraviețuitoare – *cu condiția esențială de a nu se fi recăsătorit* (s.n.); copiilor orfani sau tutorilor desemnați pentru aceștia; părinților, în cazul celor necăsătoriți. Mai erau îndreptățiți și titularii de drept, în cazul celor mutilați sau cu răni grave, ca urmare a războiului.

Toate documentele depuse și păstrate în dosarele I.O.V.R. surprind unele aspecte din suferința celor rămași sau a celor mutilați, dar nu pot reda *drama și suferința zilnică* a celor rămași fără sprijinul capului de familie, în același timp și tată, sau a fiilor, pentru cei bătrâni. Acestea au fost – și *încă mai sunt* – asumate în mod tăcut dar profund, de familiile celor care și-au dat jertfa supremă *pentru țară*⁵¹. Și încă, femeile au fost cele care au avut inițiative pentru „nemurirea” soților, fraților sau părinților răpuși pe front/în război⁵².

Concluziile pot cuprinde multiple scenarii interpretative, care toate, converg sub aspect *temporal* (1848-1918), prin asumarea „bornelor” a două mari calamități umane, ca și acela al receptării statului și rolului în societatea năsăudeană, prin formula: „de la dorință la putință”/realitatea concretă.

Au fost acestea elemente definitorii, considerăm noi, în zona fostului confiniu militar năsăudean, care au amprentat cu valoare generalizatoare modelul atitudinal societar față de femei, cât și al propriei lor valorizări, ca sum-um participativ.

Rolul elitar, atâta cât a fost/creat de exemple locale, nu a putut obnubi trăsătura generală, în care femeia era *încă*, un factor primordial⁵³ al evoluției societății. Iar retorica excursului istoriografic poate fi cantonată în interogația plurivalentă: *doar atât ?!*

deschiderea de restaurante și preferința la împrumut, conform legilor agrare adoptate după prima conflagrație mondială.

⁵¹ Chiar dacă, și teritoriul fostului regiment de graniță de la Năsăud, ca de altfel, pentru Transilvania de nord, *țara* a însemnat, în timpul primului război, *o altă țară*, în care, datorită vitregiilor istoriei, au fost obligați să viețuiască și pentru care și-au dat sacrificiul suprem. Credința însă într-un ideal le-a rămas statornică, iar urmașii și-au asumat sacrificiul lor, trăind dramele și greutățile supraviețuirii și o palidă recunoaștere a *jertfei*, prin dobândirea statutului de pensionar I.O.V.R. și menționarea numelui celor care nu *s-au mai întors niciodată*, pe pietrele comemorative ale monumentelor dedicate eroilor neamului.

⁵² Menționăm doar inițiativa femeilor din Șoimuș, care au colectat suma de 120 florini, pentru construirea unui „tetrapod (obiect de cult din lemn), în onoarea și veșnica pomenire a soldaților ce au fost mobilizați pentru războiul mondial”; apud. Adrian Onofreiu, *Restituiri istorice. Cronica parohiei greco-catolice Șoimuș*, „Revista Bistriței”, Bistrița, XXVI, 2012, p. 201. Vezi și subtitlul *Dor și jale*, la Adrian Onofreiu, *Războiul în mărturia despre cei de „acasă”*, coord. Victor Spinei, Gheorghe Iacob, Ionuț Nistor, *Istorie ale Marelui Război și ale Unirii de la 1918. Volum al Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august -1 septembrie 2018*, Iași, Edit. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019, p. 180-183.

⁵³ Aici, cu sensul de „stâlp/reazăm” al gospodăriei, fără „pretenții” de evoluție deosebită, intelectuală.

Anexa nr. 1

Nr. 182.

La toți D. D. Preoți, Năsăud, în 9 august 1835

Fraților! În[ălțatul Împărat] au orânduit școală de fete în Năsăud, pentru nimeni alta, fără pentru fiicele militarilor, la aceste școli acum mai de 10 ani, mult au trebuit frații militari a lucra, fără nicio răsplătire, la îngrăditul grădinii, la reparatul casei, ba, încă cei mai mult, s-o ordoneze, trebuie să taie și lemne pentru școala aceea și, din veniturile Regimentului nostru, se plătește acea dascăliție⁵⁴ cu 375 florini, bani de aramă pe an, și totuși, încă nicio pruncă de a noastră, militărească, nu s-au învățat, nu pentru că doar n-ar fi vrut sau putut a le învăța, ci pentru că frații militari, parte, n-au știut, parte, n-au vrut a și le folosi fiicele sale din înaltul dar împărătesc, și acea școală, ca atâtea celelalte, până acum s-au ținut mai, numai pentru fetele unor susteri⁵⁵, smideri⁵⁶ și larsmari⁵⁷, care în acest an, sunt sub a noastră, într-alt an, pot fi subaltă Împărăție.

Fraților! Deșteptați-vă odată, fieștecare pe sine și unu pe altul, și vă folosiți fiicele voastre, în școala fetelor cea din Năsăud, unde să învețe pruncele mai frumos, după modul nemțesc, ce-i plăcut în toată lumea, a toarce, lâna, cânepa, in, bumbac, a țese pânzuri și pânuri mai subțiri a coasă și curei⁵⁸ haine de tot felul, a face mănăși și colțuni, a semăna și griji de legume de grădină, și, a-și fierbe câteva feluri de mâncări, precum a învăța ceva nemțeste, că toată sârăcia militarilor noștri vine mai cu seamă din neștiința și prostia femeilor, ce tot din multe bucate, fac mâncare puțină și rea, care lucru îi la toți, cei ce știu viața oamenilor de pe aici, cunoscut.

Deci, fieștecare părinte, tată și mamă, care-și iubește fiica sa cum se cade, fie-i milă de dânsa și o înzestreze cu învățătura cea mai sus pomenită, decât care mai mult și mai bun, nu-i poate da.

Drept aceea, toți ce au prunce mai frumușele, care în școala cea satească, au arătat cap mai bun de învățat, și care părinții au putere de a le ține un an sau doi la Năsăud, trimiteți-le încoace, unde să se învețe cele de lipsă, ca de aici înainte, fata care n-a ști lucrurile care se învață în școala cea nemțescă, nu va fi slobodă a se mărita după cel ce va să fie preot sau după scriitori, ca să poată fi Doamnă.

Aci am de a vă însemna că putere de a ține prunca la școală, cel ce și-o tăgădui, va avea crezământ poate la cei proști, dar la D-zeu nu, și D-zeu, care l-a dăruit cu fiica frumoasă și sănătoasă pe un tată și mamă ca aceea, îi va judeca drept, și-i va pedepsi aspru în lumea aceasta și în cealaltă. La această școală se primesc prunce de la 6 până la 12 ani, mai mici sau mai mari, nu.

Fraților Preoți! Aceasta o veți citi, tălcuind-o⁵⁹ înaintea poporului în biserici, mai de multe ori, îndemnându-vă însuși preotesele, fețele cele bisericesti, sub-ofițerii, precum și militarii cei mai de treabă și mai avuți, a-și numi câte o pruncă la această școală, de care apoi, Frațiile voastre, pe ziua de Sfântă Mărie, 24/15 august a.c., în consignație scriindu-le toate, după numele și caracterul părinților, pe cursul companiilor, îmi veți înștiința, ca să știu din vreme câte or încăpea în școală, deoarece dorința mea și a c. Regiment este ca, batăr 2 sau 3 dintr-un sat să se adune.

Directura școlaelor va purta strânsă grijă de acele prunce.

I. Marian, vicar.

SJAN B-N, Fond *Protopopiatul ortodox român Bistrița*, d. 161/1835, f. 8.

⁵⁴ Aici, cu sensul de dascăl, învățător/învățătoare.

⁵⁵ Aici, cu sensul de cizmari.

⁵⁶ Schmied (ger.) = fierar.

⁵⁷ Aici, cu sensul de subofițeri din regimentul de graniță năsăudean.

⁵⁸ Cureitor = aici, cu sensul de a coase.

⁵⁹ Tălmăcind-o, prezentând-o.

Anexa nr. 2

Căsătoria

În timpul cât a susținut granița militară căsătoria grănițerilor, ca și celelalte referințe personale, economice etc., încă nu se putea face fără de amestecul organelor militare.

La aceste căsătorii, afară de prescripțiile dreptului canonic, cea mai mare ingerință o aveau dispozițiunile militare.

La căsătoria grănițerilor mai întâi, trebuia să se ceară învoirea comandantului de companie și concesiunea comandai regimentului și, numai atunci se putea încheia căsătoria, dacă din partea acestora nu se făcea nici o obiecțiune.

Era deosebire între căsătoriile între grănițeri, pe de o parte și căsătoriile între grănițeri și provincialiști, de altă parte. La ambele feluri de căsătorii, lucrul esențial era *contractul de căsătorie* (s.a.), care cuprindea în sine, declarațiunea ambelor partide cum că, de bună voie și din plăcere, voiesc a păși în căsătorie.

Acest contract, conform ordinațiunii regimentului din 29 octombrie 1844, nr. 1.692, se lua în formă de „protocol”, prin comandantul de companie cu primăria comunală, care apoi, se subscriau, ca martori.

2. Totdeodată, se adevărea ori se estrădau adevărințe separate din partea preotului, dimpreună cu primarul și bătrânii comunei, cum că, respectivul candidat de însurătoare are purtare morală bună și, cum că e în stare a susține familia, arătându-se starea materială etc..

Dacă feciorul ori fata era sub tutorat, tutorele da o declarațiune cum că, îi condece ca să se poată căsători, și ieșea de sub grija sa.

La căsătoria dintre grăniceri și provincialiști, dacă mirele era provincialist și lua în căsătorie o fată din familia grănițerească, atunci, afară de celelalte recerințe, se mai pretindea din partea miresei un *revers* (s.a.), și anume, muierea, de regulă, și când se mărita după un grănițer, intra în casa bărbatului său și, nu putea competa⁶⁰ ca zestre, nicio avere imobilă.

Dacă se mărita după un provincialist, atunci da un *revers* (s.a.), în care declara, cum că ea, niciodată, sub nicio titlă, nu va pretinde ceva din sesiunea grănițerească; acest revers, asemenea se lua înaintea comandantului de companie și se subscria de primărie și bătrânii comunei.

Din timpul vicarului Marian îndeosebi și până la desființarea graniței, se introduse cu ocaziunea dării de concesiune, și ținerea unui examen cu *mirele și mireasa* (s.a). Mai renumit examinator în această privință aflăm pe maiorul Mihăilăș în Rebrîșoara.

[...] Pe mireasă o întreba cum v-a griji de bărbat? Știe toarce, știe țese, știe fierbe: s.a. și dacă știe cum se fac aceste lucruri? Cum se pune în topilă? Când se scot din topilă? Cum se strujesc, cum se meliță, cum se ragilă⁶¹? Cum se fac caierele? Cum se pun pe furcă (cujeică)? Cum se ține fusul? Cum se toarce de urzeală de fuior? De bumbac? De călți? De butucei? Cum se pune pe rășchitoare⁶²? Cum se deapănă? Cum se urzește țeara (firele de urzeală)? Cum se întinde pe stative (război)? Cum se netezește (cum se trag firele prin cocleți), în două, în patru și în 6 ițe? Cum în ponive⁶³? Cum se pune spata în brăgle⁶⁴? Cum se calcă pe tălpigi⁶⁵? Cum caută fie bătătura de fuior, de călți, de bumbac? Cum se lucră lâna? Cum se scarmână? Cum se piaptănă? Cum se toarce de cioareci, de sumane, de pânzături (catrințe, zadii)⁶⁶? ș.a..

⁶⁰ Aici, cu sensul de a căpăta, a primi.

⁶¹ Operațiuni de prelucrare primară a cânepii.

⁶² Unealtă pe care se deapănă tortul, lâna de pe fuse sau de pe gHEME pentru a le face scul.

⁶³ Țesătură groasă de lână, de bumbac, de fuior etc. din care se fac covoare, preșuri, cearșafuri sau alte așternuturi țărănești.

⁶⁴ Parte mobilă la războiul de țesut, care susține spata.

⁶⁵ Pedală la războiul de țesut.

⁶⁶ Operațiuni de prelucrare secundară a cânepii, pentru a fi folosită în confecționarea diferitelor piese de îmbrăcăminte.

Mai ales necăjea pe bietele fete (cum ziceau părinții și neamurile lor) cu întrebările despre tipul facerii de mâncare. Când veneau la această temă, tremurau miresele, căci aceasta era chiar buba, unde le durea mai tare, precum e în general, la poporul nostru, afară de puține excepțiuni.

Când auzeau întrebând că, cum se ține grădina de casă, cum se seamănă și răsădește salata, ceapa, aiul⁶⁷, hașmele⁶⁸, petrinjeii, napii⁶⁹, morcovii, curechiul⁷⁰, pepenii (castraveții), ridichile de lună și de toamnă, cărărabile⁷¹ ș.a.. Cum se țin găștele, găinile, rațele, ș.a., *erau înghețate de jumătate* (s.n.). Și mai tare se pătrundeau când venea treaba la însăși pregătirea mâncărilor.

Sudori le storceau din față întrebările: Cum se coace pâinea de grâu frumos? De grâu crescut, de mestecătură? ș.a.; mai încolo: Cum se fierbe carnea? Cum se fac tăieței? Cum se face zeama (supa)? Cum se fierbe carnea cu curechi? Cum se fierb alte mâncăruri? Cum se frig găinile, găștele, rațele, ș.a., ș.a.

Astfel, [...] mireasa ce nu avea cunoștințe îndestulătoare pentru o mamă de familie câtă să se întoarcă cu buzele drâmboiate⁷² și se mergea la vreun econom recunoscut ori la vreo econoamă bună și mamă de familie exemplară, să învețe⁷³.

Manuscris Nestor Șimon, la SJAN B-N, Colecția *Marțian Iulian*, d. 32, ff. 53-54.

Anexa nr. 3

Orfanii

Piesă teatrală pentru copii

– traducere după G. Pásztor și localizată pentru recerințele satelor noastre –

Personajele: *Tatăl, Mama, Ionel de 10 ani, Sănduța de 8 ani, Vecina, Înger și orchestra îngerilor.*

Acțiunea se petrece la sat, la un an și jumătate după dispariția tatălui.

Scena: Odaie țărănească. Îndărăt ușă, la dreapta fereastră cu vedere înspre grădină. Tot în partea dreaptă o masă mai mică și două scaune. În colț la perete cuptor. Pe perete cuier cu vase (blide, câni), ștergare de decor și icoane, ceas.

Scena III

Sănduța și Ionel

Sănduța: (Răsfoiește calendarul și arată): „*Uite Ionel aici e elefantul. Uite ce năsoi are. Asta e girafa. Aoleu! Ce gât lung are*”.

Ionel: (Nici nu o ia în seamă, foarte serios și gânditor) „*Dară totuși e mort tata*”.

Sănduța: (Ridicând ochii spre Ionel cu spaimă) „*E mort?*”

Ionel: (Trist dând din cap afirmativ zice) „*Numai n-am vrut să-i spun mamei. Ieri când am venit acasă, ne-a ajuns în drum căruța morăresei și m-a luat și pe mine. Îndărăt ședea lelea Măriuca cu badea Ion și lelea Măriuca mă tot netezea pe față. M-a luat apoi în brațe și deodată numai văd că începe a boci și zice tânguindu-se. Sărăcuț de tine maică, și tu ai rămas orfan*”. (După un răstimp, supărat) „*Dară și noi suntem orfan*”.

⁶⁷ Usturoiul.

⁶⁸ Ceapă pentru sămânță.

⁶⁹ Cartofii.

⁷⁰ Varza.

⁷¹ Gulii.

⁷² Umflate; aici, cu sensul de a nu satisface cerințelor.

⁷³ Cum era pe timpul vicarului Marian d.e. *moașa preuteasă* (s.a.; așa se numea din partea fetelor), văduva popii Moroșanului, și cum era fătul (clisiercul, crâșnicul).

Sănduța: „Orfan ... orfan ... nu pricep. Doar tata când a plecat la război m-a sărutat și a zis: Nu plânge draga tatei, că iar mă voi întoarce. Cum să vă las eu pe voi?”

Ionel: „Și mie mi-a netezit fața și a zis: Să fii bun dragul tatei și să ascuți pe mama ta. Ajută-i că ești fecior. Și să-ți iubești satul, neamul și moșia și spune răspicat și cu mândrie altor neamuri că tu ești român !”. (Se întunecă odaia).

Ionel: „Nu, nu. Dormi numai”. (Ionel privind în sus la cer zice cu cucernicie) „O Doamne din ceruri, D-zeul nostru bun și eu Te rog să vie tata. O! Fă să trăiască, să se întoarcă, căci mamei i s-au frânt mâinile de coarnele plugului și de sapă. O! Prea sfinte și bunul nostru Tată din cer fie-ți milă de noi și fă sa vie tata. Ochii mamei sunt întunecați de lacrimi și adesea plânge. Nici cucuruzul nu-l putem culege Doamne și nu-i cine să samene de toamnă”. (Încet, somnoros) „Ori a murit tata? Asta Tu o ști Doamne, numai Tu o ști”.

Tatăl: „Spuneți-i să nu mai plângă. Să nu fie supărată, că eu o duc bine în cer și mă rog pentru voi și pentru țara mea iubită celui Atotputernic care le dă toate omului și în cer și pe pământ. Ah! Cerul e frumos cum nu se poate spune dragii mei și de acolo privesc și la voi în jos. Mă uit la țara mea. Văd Someșul șerpuind printre munți. Văd satul meu și casa noastră în vale. Și apoi eu am mulți tovarăși acolo sus. Sute de mii. Și ei privesc în jos de acolo la ai lor, la țara lor iubită pentru care s-au jertfit”.

Sănduța: „Tătuțule! Pe mine nu m-ai văzut, așa e?”.

Scena VI

Ionel, Sănduța, Mama și Vecina

Mama: (Intră cu felinarul în mână, se întoarce către vecină care aduce un pachet învelit în hârtie și îndreptând felinarul spre ei zice) „Ei uite colea vecină c-au adormit”. (Când se luminează păpușa și celelalte nu sunt pe masă, luate fiind).

Vecina: „Uite zău”. (Arătând spre colet) „Să știi că va fi bucurie când le vor vedea”. (Desface coletul) „Se zice că toți orfanii primesc de la Societatea D-lor ceva jucării. Se gândesc la ei. S-au gândit deci și la copilașii aceștia nevinovați”. (Ia din colet păpușa, care e întocmai ca aceea care a adus-o tatăl Sănduței) „Uite maică ce păpușă. Bat-o sfinții ce frumoasă e. I-a crescut și păr”.

Ionel: „Auzi mămiță, auzi? Acum au ajuns în cer. Acolo cântă”.

Sănduța: „Îngerii cântă”. (Muzica se aude lin până la sfârșit).

Mama: (Ascultând după o mică pauză) „Vecină, d-ta auzi ceva?”.

Vecina: (Ascultă) „Parcă aș auzi”.

Mama: (Zâmbește blând) „Și eu parcă aud ceva”.

Sănduța: (Se uită la fața mamei și îi prinde mâinile cu bucurie) „Iată că zâmbește mama și acum ne vede tata”.

Sfârșit

SJAN B-N, fond personal *Grivase Virginia*, d. 8/4, ff. 33-40. Preluat fragmentar, apud. *Războiul din spatele tranșeelor: contribuții documentare referitoare la județul Bistrița-Năsăud*, editori: Adrian Onofreiu, Cornelia-Nicoleta Vlașin, Dorin Dologa, Nicoleta Preda, Adreea Salvan, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2017, doc. 260, p. 295-303.

